

OVER RELIGIE EN HEKSENVERVOLGING

Rik Opsommer

Op 9 oktober 1999 organiseerde het Davidsfonds in Ieper een internationaal colloquium onder de titel "Tussen goden en duivels. Over religie en heksenvervolging". Onder leiding van prof. J. Monballyu brachten vijf specialisten een uitstekende status quaestio van het hekserijonderzoek in de Lage Landen. Opvallend sloten de opvattingen van de verschillende sprekers sterk op elkaar aan. Het onderzoek gedurende het afgelopen decennium heeft er blijkbaar toe geleid dat de historici een betere en derhalve ook een meer eensgezinde blik op het probleem hebben gekregen. Bij (demonologische) hekserij moet er wel degelijk sprake zijn van de tussenkomst van een duivel. Dit geschiedt meestal in één of meerdere van de volgende vormen : het afsluiten van een pact tussen mens en duivel, de deelname aan een heksensabbat, het copuleren met de duivel en het betoveren van mensen of dieren. Hekserij moet dus goed onderscheiden worden van allerhande vormen van schadelijke toverij of kwakzalverij. Voorts zijn de specialisten het eens dat de overdreven cijfers van vervolgdten moeten gerelativeerd worden. Dr. D. Vansacker (*Hekserij een Europees verschijnsel*) had het over iets meer dan 100.000 vervolgingen in gans Europa waarbij er circa 55.000 dodelijke slachtoffers te betreuren vielen. Een eerste grote vervolgingsfaze liep van 1480 tot 1530, een tweede van 1560 tot 1650, zij het tel-

kens met duidelijke geografische verschillen. West-Frankrijk, de Zuidelijke Nederlanden, Zuid-Duitsland en Zwitserland kunnen als het kerngebied van de vervolgingen bestempeld worden, hoewel binnen deze gebieden er dan ook weer grote regionale verschillen voorkomen qua intensiteit van de vervolgingen. Spreker wees trouwens terecht op het feit dat vaak geen rekening wordt gehouden met de bevolkingsdichtheid van de verschillende gebieden waarin de vervolgingen plaatsgrepen. Prof. dr. F. Vanhemelryck (*Het gevecht met de duivel. Heksen in Vlaanderen*), hierin gevolgd door Monballyu, sloten zich bij de geciteerde stellingen aan. De Nederlanden behoorden dus wel degelijk tot het kerngebied van de vervolgingen, zij het evenwel niet tot de ergste vervolgingszones. Tot in de eerste helft van de 16de eeuw bleef de repressie in de Zuidelijke Nederlanden zelfs eerder bescheiden hoewel er rond 1540 al hoogtepunten waren in het graafschap Loon. De zware repressie kwam bij ons eerder laat op gang (1593-1615). Toch kan de ordonantie van 1592 niet beschouwd worden als het startpunt van de vervolgingswaan, want in meerdere Zuid-Nederlandse steden waren reeds jaren tevoren heksen terechtgesteld. Als belangrijkste vervolgingsgebied geldt de Westhoek : Veurne, Duinkerke en Nieuwpoort kunnen als heksensteden omschreven worden. Er bestond geen

speciale procedure voor het vervolgen van hekserijdelicten. De schepenen of leenmannen volgden de gewone (ordinaire of extraordinaire) procedure in strafzaken. Of men al dan niet de doodstraf uitsprak, ging af of men de betrekkingen tussen heks en duivel bewezen achtte. Het al dan niet aanwenden van de tortuur tijdens de procedure was derhalve een vitaal punt in het ganse proces. Gekweld door onmenselijke folteringen hebben heel wat slachtoffers alsdan hun demonologische bedrijvigheden bekend waarop bijna steeds de vuurdood volgde. Het beeld van de heks als een rijke, mooie vrouw moet totaal afgewezen worden. Zo zijn ook talrijke mannen (20 %) vervolgd geworden en waren de meeste slachtoffers oudere, arme vrouwen. Als verklaring wees Vanhemelryck vooral op sociaal-economische gronden, maar terzelfdertijd relativeerde hij zijn uitspraak door te wijzen op een mogelijke religieuze oorzaak. Deze werd dan door de volgende sprekers concreet uitgewerkt. Prof. dr. M. Cloet (*Hekserij en contrareformatie*) bracht interessante nieuwe conclusies. Terecht poneerde hij dat de kerk medeverantwoordelijk was voor de heksenwaan ("rien de plus naturel que le surnaturel") die ze terzelfdertijd bestreed. De kerk is echter veel minder verantwoordelijk voor de bloederige vervolgingen die van de wereldlijke overheid uitging. De kerkelijke strategie voor het gevecht tegen de duivel bestond vooral

in een beter onderwijs en een toezicht op de exorcisten. In die optiek was de betere opleiding van de pastoors na het Concilie van Trente een goede zaak. Het valt ten slotte op dat wanneer de kerk een vervolgende rol speelde, die meestal uitging van reguleren. Denken we maar aan de talrijke demonologische tractaten. De vaak gehoorde simplistische link heksenjacht-contrareformatie gaat geenszins op. Ook in protestantse gebieden waren er vervolgingen. Prof. dr. M. Gijswijt-Hofstra (*Protestantisme en de gerechtelijke vervolging van toverij*) kwam voor de protestantse regio's zoals de Noordelijke Nederlanden en Schotland weerom tot conclusies die sterk verschillen al naar gelang plaats en tijdstip. In de tractaten vinden we een eerder streng en repressief beeld. Voorbeelden hiervan zijn de opvattingen van de Schotse koning Jacobus I en van de Duitse jurist Carpzov. Binnen het eigenlijke kerkelijk beleid valt vooral het grote verschil tussen het calvinistische Schotland (strenge aanpak) en het calvinistische Noord-Nederland (nauwelijks vervolging) op. Prof. dr. H. Soly (*Welke factoren speelden een rol bij de heksenvervolging*) opende met een cruciale passage uit het nieuwe boek van Vanhemelryck : "Het moeilijkste probleem bij de studie van de heksenvervolging is de verklaring ... voor een goed begrip van dit complex verschijnsel moeten we een beroep doen op verschillende, uiteenlopende verkla-

ringsgronden". Hij pleitte er evenwel voor dat men bij het zoeken naar verklaringen binnen een groter gebied verder zou gaan dan gewoonweg te wijzen op mogelijke socio-economische, religieuze en politieke oorzaken. Spreker wees vooral op de articulatie van welbepaalde cultureel-ideologische, politieke en sociale ontwikkelingen. Geen enkele van deze ontwikkelingen kon op zichzelf een fatale kettingreactie veroorzaken. Het ging om hun onderlinge wisselwerking. Vanzelfsprekend bevestigde Soly het feit dat bij elk concreet hekserijgeval er natuurlijk ook plaatselijke toestanden een doorslaggevende rol speelden. De studiedag werd besloten met de officiële voorstelling van het

boek van Vanhemelryck "*Het gevecht met de duivel. Heksen in Vlaanderen*" (Davidsfonds-Leuven, 1999). De door de auteur tijdens zijn voordracht aangehaalde standpunten en voorbeelden gaven aan dat dit boek een absolute must is voor elke historisch geïnteresseerde Vlaming. Het valt trouwens te hopen dat ook de overige voordrachten zouden gepubliceerd worden. Tot op heden is er zeker voor de Nederlanden relatief weinig over de verhouding (contra)reformatie-hekserij verschenen. Ten slotte bewezen de talrijke geuite pan-Europese stellingen, dat er zeker nog meerdere internationale studiedagen betreffende hekserij nodig zijn.